

Iskustva odrastanja djece hrvatskih branitelja u ratnom i poratnom razdoblju – primjer Vukovarsko-srijemske županije*

KATARINA PERIĆ PAVIŠIĆ* – IVANA BENDRA**
– DRAŽEN ŽIVIĆ***

• <https://doi.org/10.31823/d.32.1.3> •

UDK: 001.891-053.2:355-057.36-057.75(497.544) • Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 19. siječnja 2023. • Prihvaćeno: 14. veljače 2024.

* Dr. sc. Katarina
Perić Pavišić, Institut
društvenih znanosti Ivo
Pilar, Marulićev trg 19,
p. p. 277, 10 000
Zagreb, Hrvatska,
katarina.peric@pilar.hr

** Dr. sc. Ivana
Bendra, Institut
društvenih znanosti
Ivo Pilar – Područni
centar Vukovar, J. J.
Strossmayera 25., p. p.
58, 32 000 Vukovar,
Hrvatska, ivana.
bendra@pilar.hr

*** Dr. sc. Dražen
Živić, Institut
društvenih znanosti Ivo
Pilar, Marulićev trg 19,
p. p. 277, 10 000
Zagreb, Hrvatska,
drazen.zivic@pilar.hr

Sažetak: Razdoblje Domovinskoga rata ostavilo je mnogobrojne kratkoročne i dugoročne posljedice na hrvatsko društvo i pojedinca, a osobito na djecu kao najranjiviju skupinu. Pregledom dosadašnjih istraživanja uočen je nedostatak onih koja pružaju dublji uvid u odrastanje djece hrvatskih branitelja s obzirom na njihova iskustva odrastanja u progonstvu, odnose unutar obitelji, ali i s vršnjacima. Stoga je cilj ovoga kvalitativnoga istraživanja bio ispitati različita iskustva odrastanja djece hrvatskih branitelja s područja Vukovarsko-srijemske županije s obzirom na odnose unutar obitelji i odnose s okolinom u ratnom i poratnom razdoblju. Podatci su prikupljeni provedbom 30 polustrukturiranih intervjua te su analizirani postupkom tematske analize. Rezultati analize i interpretacije podataka iznjedrili su ukupno četiri tematske cjeline s 12 pripadajućih kategorija. Uz pružanje sveobuhvatnijega uvida u

* Zaposlenici Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar Katarina Perić Pavišić, Ivana Bendra i Dražen Živić napisali su znanstveni članak »Iskustva odrastanja djece hrvatskih branitelja u ratnom i poratnom razdoblju – primjer Vukovarsko-srijemske županije« za provedeno znanstveno istraživanje »Obitelji branitelja – analiza demografskih i psihosocijalnih aspekata« u sklopu projekta »Analiza društvenih faktora koji utječu na kvalitetu života braniteljske populacije — smjernice za budućnost« (UP.04.2.1.06.0004) sufinanciranoga sredstvima Europske unije iz Europskoga socijalnoga fonda na poziv »Tematske mreže za društveno-ekonomski razvoj te promicanje socijalnog dijaloga u kontekstu unapređivanja uvjeta rada«.

iskustva odrastanja i psihosocijalni razvoj djece hrvatskih branitelja, čime rezultati ovoga istraživanja mogu pomoći u stvaranju mogućih intervencija za rad s djecom hrvatskih branitelja i njihovim obiteljima, provedeno istraživanje daje nam i širi sociološki uvid o utjecaju krizne (ratne i poratne) situacije na pojedine društvene skupine, osobito one izložene izravnim ratnim događanjima te odnosu cjelokupnoga društva prema njima.

Ključne riječi: *djeca hrvatskih branitelja; Vukovarsko-srijemska županija; kvalitativno istraživanje; iskustva odrastanja; psihosocijalni razvoj; obitelji hrvatskih branitelja.*

Uvod

Razdoblje Domovinskoga rata za velik broj djece u Hrvatskoj bilo je obilježeno izloženosti izravnim ratnim djelovanjima, ugroženosti života i zdravlja, brojnim traumatskim iskustvima te posljedično statusom prognanika ili izbjeglice, kao i promjenama u strukturi i odnosima u obitelji.¹ Jedan je od posrednih učinaka i odrastanje u obitelji s ocem hrvatskim braniteljem te mogućnost doživljavanja teških iskustava odrastanja u obitelji i ostalim područjima vezanima uz očevo ratno iskustvo. No djeca s područja Vukovarsko-srijemske županije (VSŽ), uz očevo ratno iskustvo i sudjelovanje u ratu, i sama su bila izložena iskustvima ratnoga djelovanja što također može pridonijeti nekim traumatskim iskustvima i poteškoćama koje utječu na njihov razvoj.

Ratno je razdoblje u Vukovarsko-srijemskoj županiji bilo obilježeno velikim materijalnim razaranjima te posvemašnjom destrukcijom materijalne i nematerijalne baštine, brojnim ljudskim stradanjima i visokim demografskim i migracijskim ratnim gubitcima i posljedicama.² Poznato je naime da »rat sa sobom donosi prisilno iseljavanje iz vlastitog doma ili njegovo razaranje, gubitak voljenih osoba, bolesti, ranjavanja i mnoge druge strahote što neizbježno dovodi do raznih socijalnih i zdravstvenih posljedica. Utjecaj ratnih događaja na psihosomatski status pojedinca ne smije se podcjenjivati zbog mogućih kasnih posljedica, premda samo jedno za život opasno iskustvo može dovesti do posljedica.« Ujedno, »nije upitno da su ratni stresori utjecali na cijelo hrvatsko društvo, međutim nikako se ne može govoriti o ravnomjernoj ekspaniranosti svih građana Republike Hrvatske. Osobama na prvoj crti bojišnice bili su ugroženi temelji socijalne i fizičke egzistencije, što može

¹ G. LUGOMER-ARMANO, Reperkucije rata u Hrvatskoj po njeno stanovništvo s posebnim osvrtom na ugroženost djece, u: M. ŽUŽUL, Z. RABOTEG-ŠARIĆ (ur.), *Ratni stres u djece – suzbijanje, posljedice i liječenje*, Zagreb, 1992., 9–14.; M. AJDUKOVIĆ, Djeca u ratu u Hrvatskoj, u: *Revija za socijalnu politiku* 2(1995.)4, 295–304.

² Detaljnije vidjeti u: D. ŽIVIĆ, I. TURK, Demografski gubitci Vukovarsko-srijemske županije u Hrvatskom domovinskom i obrambenom ratu, u: Z. ŠEPAROVIĆ (gl. ur.), *Žrtva znak vremena*, Zagreb, 2011., 542–554.

dovesti do ozbiljnih posljedica. Dodatni stresor je činjenica da se često ne radi samo o pojedincu, već je nekoliko članova ili su čak svi članovi izloženi višestrukim prolongiranim stresnim utjecajima (smrt, ranjavanje, zatočeništvo, progonstvo).«³ Imajući potonje u vidu, za Vukovarsko-srijemsku županiju možemo naglasiti da je istraživački reprezentativna i relevantna s obzirom na težinu, obuhvatnost i trajnost negativnih posljedica rata.

1. Demografska kontekstualizacija istraživanja

Među najveće i najteže ratne posljedice, s dalekosežnim ožiljcima na razvoj pojedinca, ali i cijele zajednice, pripadaju ljudska stradanja, prisilne migracije i demografski gubitci, a napose gubitci života.⁴ U tom je smislu potrebno upozoriti na osnovne pokazatelje ljudskih stradanja u Vukovarsko-srijemskoj županiji, jer ona čine širi kontekst realizacije ciljeva ovoga istraživanja. Zato su agregirani podatci odabranih parametara iz računalne baze (aplikacije) podataka o žrtvama u Domovinskom ratu koju posjeduje, razvija, provjerava i nadopunjava Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata iz Zagreba i koju nam je početkom ožujka 2022. godine ustupio poradi ovoga istraživanja.⁵

U navedenoj se bazi nalazi upisano ukupno 3636 stradalih osoba u Domovinskom ratu s prijeratnim prebivalištem u Vukovarsko-srijemskoj županiji,⁶ za koje je na temelju relevantne dokumentacije bilo moguće utvrditi da je njihova smrt ili nestanak izravno povezan s ratnim djelovanjima. Prema vrsti žrtve kao temeljnoj metodološkoj razdjelnici pri unosu podataka u bazu, 773 su civila (21,3 %), 1736 su branitelji (47,7 %), dok su 1126 (31,0 %) stradali na okupiranom području.⁷ Prema načinu stradanja dominiraju kategorije »poginuo« sa 757 upisanih (20,8 %), »nestao« s 424 upisanih (11,7 %), »ubijen« s 376 upisanih (10,3 %)

³ D. ROPAC, S. MUJKIĆ, I. STAŠEVIĆ, Povezanost ratnih zbivanja sa strukturom morbiditeta i komorbiditeta veterana Domovinskog rata na području Vukovara, u: *Acta Medica Croatica* 75(2021.)1, 29–36., ovdje 29.

⁴ S. CVIKIĆ, D. ŽIVIĆ, J. MARAS KRALJEVIĆ, *Rat, ljudi, brojevi – Vukovar 1991. i danas*, Vukovar, 2021.; M. PALCZEWSKA, Demographic Aspects of War and Armed Conflicts, u: *Zeszyty Naukowe AON* 4(2016.)105, 208–226.; S. ŠTERC, N. POKOS, Demografski uzroci i posljedice rata protiv Hrvatske, u: *Društvena istraživanja* 2(1993.)2–3, 305–335.

⁵ Izvor: HR-HMDCDR. »Izravni demografski gubici na okupiranom području Republike Hrvatske od 1991. do 1995. godine« (računalna baza podataka o žrtvama u Domovinskom ratu).

⁶ U računalnoj je bazi ukupan broj upisanih osoba s prijeratnim prebivalištem u Vukovarsko-srijemskoj županiji 3929, s tim da za 293 upisane osobe stoji napomena »Izbrisati (osobe stradale izvan ratnih djelovanja)«. Daljnje agregiranje podataka iz računalne baze ne uključuje potonju kategoriju.

⁷ Razlika do ukupnoga broja upisanih odnosi se na jednu osobu koja je u računalnu bazu upisana u kategoriji »Stradali Hrvat u Bosni i Hercegovini«.

i »ubijen u zatočeništvu« 273 (7,5 %). Za čak 1582 osobe upisane (43,5 %) u bazi nepoznat je podatak o načinu stradanja. S obzirom na status, u bazi je evidentirano 1468 »civila« (40,4 %), 1221 »branitelj« (33,6 %), 501 »branitelj/civil« (13,8 %) ⁸, 351 »pripadnik JNA i paravojnih postrojbi« (9,7 %) i 66 »djece« (1,8 %). Za 29 osoba upisanih u bazi, zbog nedostatka pouzdanih podataka, status nije određen.

Djeca su dakle kategorija koja je bila prilično izložena ratnim okolnostima i stradanjima. Prema statusu riječ je o 66 osoba za koje je bilo moguće utvrditi da su smrt ili nestanak nastupili ratnim djelovanjima, ⁹ od kojih su 52 dječaka, a 14 su djevojčice. Od ukupnoga broja stradalih, prema vrsti žrtve, 27 je civila, 14 branitelja, dok je 25 djece stradalo na okupiranom području.

Prema načinu stradanja, najviše je djece »poginulo« (34), dok za njom slijede kategorije: »ubijen« (8), »ubijen u zatočeništvu« (6), »nestao« (4), »smrt kao posljedica ranjavanja« (3), »samoubojstvo« (3) te »proglašen mrtvim« (1). Za sedmero djece način stradanja nije poznat. Prema kalendarskoj godini stradanja dominiraju, očekivano, 1991. (41) i 1992. (16), ali su djeca smrtno stradavala i 1993. (2), 1994. (4), 1995. (2), pa i 1998. godine (1).

Ratna su djelovanja izazvala dakle velika stradanja djece u Vukovarsko-srijemskoj županiji. Uz 66 smrtno stradalih i nestalih, nekoliko tisuća prognanih i izbjeglih, brojnoj su djeci poginuli jedan ili oba roditelja, ¹⁰ a velik broj djece rođen je prije, tijekom ili nakon rata u obiteljima u kojima su roditelji bili hrvatski branitelji. Posebno važan element ocjene utjecaja rata na djecu jest život u prognostvu. Na djecu i njihovo odrastanje Domovinski rat ostavio je složene posljedice, koje je nemoguće razumjeti bez interdisciplinarnih i multidisciplinarnih istraživanja.

⁸ Riječ je o osobama koje imaju priznat braniteljski status, ali se u nekim evidencijama vode i kao stradali civili.

⁹ Uz 66 osoba za koje je bilo moguće potvrditi ratno djelovanje kao uzrok stradanja, u računalnu je bazu upisano još 16 osoba za koje se potvrda o ratu kao uzroku smrti ili nestanka nije mogla dokazati. Stoga one nisu uključene u agregirane pokazatelje.

¹⁰ U navedenom je kontekstu potrebno upozoriti da je, prema podacima iz računalne baze, najmanje 711 djece iz Vukovarsko-srijemske županije u ratu ostalo bez jednoga ili obaju roditelja. Naime za 329 upisanih osoba dostupan je podatak o broju djece: 66 upisanih imalo je po jedno dijete, 184 upisanih imalo je po dvoje djece, 55 upisanih imalo je po troje djece, 15 upisanih imalo je po četvero djece, 4 upisanih imalo je po petero djece, 3 upisanih imalo je po šestero djece i 2 upisanih imalo je po sedmero djece. Nije isključena mogućnost da je broj djece čiji su roditelji smrtno stradali ili nestali u ratu veći od iskazanoga, ali relevantna dokumentacija o tome ne postoji ili još uvijek nije dostupna.

2. Dosadašnja istraživanja iskustava odrastanja djece hrvatskih branitelja

Više je dosadašnjih istraživanja čija je pozornost bila na utvrđivanju posljedica rata na djecu iz ratom zahvaćenih područja. Baveći se sveopćom populacijom djece prognanika i izbjeglica, ta su istraživanja primarno bila usmjerena na utvrđivanje kratkoročnih, ali i dugoročnih posljedica rata na dječji razvoj i psihičko zdravlje.¹¹ Proučavane su »vrste i broj stresnih i traumatskih ratnih događaja«¹² koje su proživjela djeca iz ratom pogođenih područja, mehanizmi suočavanja s proživljenim u ratu,¹³ utjecaj rata na obitelji, međusobne odnose članova obitelji i ponašanje roditelja,¹⁴ te iskustva smještaja i prilagodbe izbjegle i prognane djece u Zagrebu, zadovoljstvo smještajem djece, mogućnostima školovanja, mogućnostima igre i razonode, kao i odnosima s vršnjacima.¹⁵ Među spomenutim kratkoročnim i dugoročnim posljedicama rata na djecu izdvajaju se »poremećaji spavanja (ružni snovi), perzistirajuće misli o događaju, uvjerenost da će se dogoditi još neki traumatski događaj, poremećaji ponašanja, pretjerana pobuđenost, izbjegavanje situacija koje simboliziraju događaj, psihofiziološki poremećaji, a u male djece regresija u obliku enureze, sisanja prsta i povećane ovisnosti«¹⁶ kao kratkoročne posljedice. Uz navedeno dosadašnjim je istraživanjima utvrđeno da djeca mogu razviti simptome anksioznosti u vidu otežanoga odvajanja od bliskih osoba, različite strahove u situacijama koje ih podsjećaju na proživljeno u ratu, ali i probleme u ponašanju.

¹¹ Detaljnije vidjeti u: R. FRANC, G. KUTEROVAC, V. MATULIĆ, Ž. MIHARIJA, Ratna iskustva i stupanj subjektivnog stresa djece u Osijeku i ostalim područjima Republike Hrvatske, u: A. PINTARIĆ (ur.), *Djeca u ratu i poslije rata: zbornik referata sa savjetovanja*, Osijek, 1993., 67–75.; M. AJDUKOVIĆ, D. AJDUKOVIĆ, Psychological well-being of refugee children, u: *Child Abuse & Neglect* 17(1993.)6, 843–854.; M. AJDUKOVIĆ, D. AJDUKOVIĆ, Impact of displacement on the psychological well-being of refugee children, u: *International Review of Psychiatry* 10(1998.)3, 186–195.; M. ŽUŽUL, Z. RABOTEG-ŠARIĆ (ur.), *Ratni stres u djece – suzbijanje, posljedice i liječenje*; G. KUTEROVAC JAGODIĆ, Dugoročne posljedice rata na mentalno zdravlje djece: Je li rat za djecu svjedoke rata u Hrvatskoj zaista završio?, u: *Dijete i društvo* 4(2002.)1–2, 135–160.; M. AJDUKOVIĆ, Djeca u ratu u Hrvatskoj, 295–304.

¹² G. KUTEROVAC JAGODIĆ, Dugoročne posljedice rata na mentalno zdravlje djece: Je li rat za djecu svjedoke rata u Hrvatskoj zaista završio?, 137.

¹³ R. FRANC, G. KUTEROVAC JAGODIĆ, Children's war experiences, coping strategies, and stress reactions, u: *Personality Psychology in Europe* 6(1997.), 244–254.

¹⁴ M. AJDUKOVIĆ, D. AJDUKOVIĆ, Impact of displacement on the psychological well-being of refugee children, 186–195.

¹⁵ K. BRČIĆ, T. DUMANČIĆ, Smještaj i prilagodba izbjegle i prognane djece u Zagrebu, u: *Migracijske i etničke teme* 8(1992.)3–4, 231–249.

¹⁶ G. KUTEROVAC JAGODIĆ, Dugoročne posljedice rata na mentalno zdravlje djece: Je li rat za djecu svjedoke rata u Hrvatskoj zaista završio?, 138.

Od dugoročnih posljedica pogodenosti djece ratnim iskustvima izdvajaju se posljedice na »moralno rasuđivanje i osjećanje, percepciju vlastitog identiteta, osjećaj nepovjerenja u ljude i osjećaj ranjivosti ili pesimizma glede vlastite budućnosti«. ¹⁷

Među dosadašnjim istraživanjima u Hrvatskoj usmjerenim prema obiteljima branitelja veća je pozornost bila na iskustvima supruga ratnih veterana ¹⁸ premda postoji i nekoliko recentnih istraživanja koja su u svojem središtu imala i djecu. Navedeni radovi najčešće su utvrđivali doživljaj nekih psiholoških simptoma, odnosno sekundarne traumatizacije koja nastaje kao rezultat bliske emocionalne povezanosti i brige o nekome tko pokazuje simptome PTSP-a, ali i kao rezultat saznanja ili svjedočenja o traumatskom događaju značajne osobe. ¹⁹ Boričević Maršanić i sur. daju pregled rezultata istraživanja stranih autora o toj problematici te navode kako se posljedice traumatizacije najviše prenose na one obitelji s ocem veteranom oboljelim od PTSP-a. ²⁰ Navode kako očevi simptomi kao što su izbjegavanje, povlačenje, iritabilnost, hostilnost i agresivnost negativno utječu na funkcioniranje cjelokupne obitelji i odnose u obitelji. No hoće li dijete razviti poremećaj ili imati poteškoća ovisi i o nekim okolinskim čimbenicima koji mogu potaknuti razvoj simptoma, ali ih i ublažiti. Tako rezultati jednoga istraživanja pokazuju da iskustvo ratnoga stradanja roditelja može biti i okidač razvoja psihičkih problema mladih, no posebno u onim situacijama u kojima teške ratne okolnosti prati i nedostatak podrške države i sustava. ²¹ Autorica navodi kako takav neadekvatan odgovor i nedostatak podrške za posljedicu ima veći stupanj anksioznosti i depresije kod djece branitelja prognanika i drugih stradalnika. Socijalna podrška prijatelja i bližnjih također se pokazala iznimno važnom za psihološku dobrobit i

¹⁷ Isto, 138.

¹⁸ Detaljnije vidjeti u: A. BILEŠIĆ, G. VULETIĆ, Doživljaj sekundarne traumatizacije i kvalitete života supruga ratnih veterana, u: *Klinička psihologija* 3(2010.)1–2, 83–95.; A. M. ČULINA, *Sekundarna traumatizacija kod supruga ratnih veterana Domovinskog rata oboljelih od PTSP-a*, diplomski rad, Zadar, 2017.

¹⁹ Detaljnije vidjeti u: C. R. FIGLEY, Compassion Fatigue as secondary traumatic stress disorder: An overview, u: C. R. FIGLEY (ur.), *Compassion Fatigue: Coping with Secondary Traumatic Stress Disorder in Those Who Treat the Traumatized*, New York, 1995., 1–21; C. R. FIGLEY, Burnout as systemic traumatic stress: A model for helping traumatized family members, u: ISTI (ur.), *Burnout in Families: The Systematic Costs of Caring*, New York, 1998., 15–28.; M. MAVAR, PTSP i način suočavanja sa stresom u ratu traumatizirane djece, u: *Acta Iadertina* 4(2007.), 81–91.

²⁰ V. BORIČEVIĆ MARŠANIĆ, L. PARADŽIK, L. KARAPETRIĆ BOLFAN, I. ZEČEVIĆ, V. GRGIĆ, Sekundarna traumatizacija djece veterana oboljelih od posttraumatskog stresnog poremećaja, u: *Socijalna psihijatrija* 42(2014.)3, 155–161.

²¹ T. VRDOLJAK, »NEVIDLJIVA GENERACIJA« *Mentalno zdravlje djece roditelja različitog ratnog iskustva Domovinskog rata*, diplomski rad, Zagreb, 2017.

kvalitetu života djece poginulih i nestalih branitelja.²² U još jednom istraživanju²³ u kojem su se ispitivale strategije suočavanja sa stresom i odnosi u obitelji djece branitelja pokazalo se kako je više majčina i manje očeva zaštićivanja povezano s češćim korištenjem neadekvatnim strategijama suočavanja sa stresom njihove djece. Također rezultati istoga istraživanja nisu utvrdili sekundarnu traumatizaciju kod djece hrvatskih branitelja, ali su upozorili na povezanost odnosa roditelja i djeteta s korištenjem strategijama suočavanja sa stresom u odrasloj dobi. Utrobičić naglašava da bi »praktične intervencije trebale biti usmjerene prema podučavanju roditelja o odnosu s njihovom djecom s naglaskom na davanje autonomije i uključenost očeva u odgoj te podučavanju djece branitelja o uspješnim strategijama suočavanja sa stresom.«²⁴ U tom smjeru Boričević Maršanić i sur.²⁵ navode kako je potrebno rano prepoznavanje mogućih poteškoća djece ratnih veterana te ispitivanje njihova funkcioniranja u različitim situacijama kao što su škola, odnos s obitelji i vršnjacima te u socijalnoj okolini.

3. Metodologija istraživanja

3.1. CILJ ISTRAŽIVANJA

Cilj ovoga istraživanja bio je ispitati različita iskustva odrastanja djece hrvatskih branitelja s područja Vukovarsko-srijemske županije s obzirom na odnose unutar obitelji i odnose s okolinom u ratnom i poratnom razdoblju. Prikazom različitih aspekata iskustava odrastanja djece s područja Vukovarsko-srijemske županije u obitelji s ocem braniteljem nastoji se pridonijeti trenutačno nepovoljnoj situaciji po pitanju nedostatka istraživanja i podataka o iskustvu odrastanja djece hrvatskih branitelja. Navedeno je bilo poticaj na primjenu kvalitativne metodologije kojom se nastojao dobiti sveobuhvatniji uvid o njihovim iskustvima odrastanja, čime se ujedno želi potaknuti i daljnja istraživanja s tom, kako ju neki nazivaju, »nevidljivom generacijom«,²⁶ ali i pridonijeti stvaranju mogućih smjernica u radu s djecom hrvatskih branitelja i njihovih obitelji.

²² L. JANTOL, *Povezanost socijalne podrške sa psihološkom dobrobiti i kvalitetom života djece poginulih i nestalih hrvatskih branitelja*, diplomski rad, Zagreb, 2020.

²³ K. UTROBIČIĆ, *Simptomi posttraumatskog stresnog poremećaja i odnosi s roditeljima kod potomaka hrvatskih branitelja*, diplomski rad, Zagreb, 2021.

²⁴ *Isto*, ovdje 36.

²⁵ V. BORIČEVIĆ MARŠANIĆ, L. PARADŽIK, LJ. KARAPETRIĆ BOLFAN, I. ZEČEVIĆ, V. GRGIĆ, *Sekundarna traumatizacija djece veterana oboljelih od posttraumatskog stresnog poremećaja*, 155–161.

²⁶ Usp. T. VRDOLJAK, »NEVIDLJIVA GENERACIJA« *Mentalno zdravlje djece roditelja različitog ratnog iskustva Domovinskog rata*.

3.2. ISTRAŽIVAČKA PITANJA

U skladu s postavljenim ciljem ovim istraživanjem nastoji se dati odgovor na sljedeća istraživačka pitanja:

1. Kakva su iskustva odrastanja djece hrvatskih branitelja iz vremena boravka u progonstvu?
2. Kakva su iskustva odrastanja djece hrvatskih branitelja s obzirom na odnose unutar obitelji?
3. Kakva su iskustva odrastanja djece hrvatskih branitelja s vršnjacima tijekom školovanja?
4. U kojoj mjeri i na koji način djeca hrvatskih branitelja doživljavaju sekundarnu traumatizaciju?

3.3. METODA PRIKUPLJANJA I ANALIZE PODATAKA

U instrumentalizaciji ovoga istraživanja o iskustvima odrastanja djece hrvatskih branitelja u progonstvu, odnosima unutar obitelji, ali i s vršnjacima primijenjena je kvalitativna metoda prikupljanja i analize podataka te su podatci prikupljeni metodom polustrukturiranoga intervjua, čiju je provedbu prihvatilo Etičko povjerenstvo Instituta društvenih znanosti *Ivo Pilar* (br. 11-73/21-1463, 9. srpnja 2021.). Uz pitanja vezana za sociodemografska obilježja sudionika (spol, dob, mjesto prebivališta, stupanj obrazovanja njih i roditelja, bračni, stambeni i radni status, broj članova kućanstva te subjektivna procjena financijske situacije u obitelji u kojoj su odrasli), ostala su pitanja bila podijeljena u pet tematskih cjelina: *obiteljski život* (odrastanje u progonstvu, odnosi u obitelji i zadovoljstvo odnosima u obitelji); *školovanje i odnosi s vršnjacima*; *psihičko i fizičko zdravstveno stanje* djece i očeva branitelja; *zadovoljstvo kvalitetom života* i stavovi o budućnosti; *stavovi o društvenom životu* te formalnoj i neformalnoj društvenoj umreženosti.

3.4. SUDIONICI ISTRAŽIVANJA

Istraživanjem je provedeno 30 polustrukturiranih intervjua ($M = 9$, $\bar{Z} = 21$) s djecom hrvatskih branitelja u dobi od 26 do 39 godina (rođena od 1982. do 1995.). Odabranim širim dobnim rasponom nastojalo se obuhvatiti djecu koja imaju vlastita sjećanja izravnih ratnih događanja i odrastanja u svojoj primarnoj obitelji u progonstvu, ali i djecu koja su rođena u razdoblju od 1991. do 1995., koja mogu ispričati svoja iskustva odrastanja nakon Domovinskoga rata. Svi sudionici rođeni su i odrasli na području Vukovarsko-srijemske županije, i to u Vukovaru, Vinkovcima, Svinjarevcima, Privlaci, Štitaru, Nuštru, Bapskoj i Lovasu. Prema stupnju obrazovanja, 53,3 % sudionika imalo je visoku stručnu spremu, 20 % višu

stručnu spremu, 23,3 % srednju stručnu spremu te 3,4 % osnovnu školu. Zaposlenih je 80 % sudionika, dok 20 % nije. U bračnom je statusu 70 %, dok je 30 % neudanih i neoženjenih. Uzorak je bio namjeran.

3.5. POSTUPAK PROVEDBE ISTRAŽIVANJA

Istraživanje je provedeno u sklopu projekta *Analiza društvenih faktora koji utječu na kvalitetu života braniteljske populacije – smjernice za budućnost* koji je pokrenuo Zbor udruga veterana hrvatskih gardijskih postrojbi u suradnji sa 16 partnera iz civilnoga te znanstveno-istraživačkoga sektora. Kao dio znanstvene aktivnosti jest i dionica *Obitelji branitelja – analiza aspekata psihosocijalnog statusa* u sklopu koje je provedeno ovo istraživanje. Sudionici su regrutirani metodom snježne grude;²⁷ upućene su im informacije o istraživanju, kao i molba za pisani pristanak na sudjelovanje u istraživanju, a dodatno su tijekom provođenja intervjua upoznati s njihovim pravima i snimanjem razgovora diktafonom. Zbog epidemiološke situacije izazvane bolešću COVID-19 intervjui su provedeni pomoću mrežnih platformi *MS Teams* i *Zoom* od listopada do prosinca 2021. godine. Prosječno trajanje intervjua bilo je 45 minuta.

3.6. ANALIZA PODATAKA

Nakon što su intervjui transkribirani, za obradu podataka upotrijebljena je induktivna tematska analiza sadržaja koja služi za prepoznavanje, analiziranje i izvještavanje tema unutar skupa podataka. Prema Braun i Clarke,²⁸ pristupili smo tematskoj analizi prikupljenoga seta podataka bez unaprijed određenoga okvira kodiranja, prije svega zbog nepostojanja teorijskih okvira primjenjivih na specifičnu problematiku u analitičkom interesu, a dodatno kako bismo omogućili sveobuhvatniju analizu podataka na latentnoj razini, kao i generiranje inicijalnih kodova te pripadajućih kategorija i tema u skladu sa sveobuhvatno postavljenim istraživačkim pitanjima. U konačnici su istraživanjem generirane četiri teme s ukupno 12 pripadajućih kategorija.

4. Rezultati istraživanja

Rezultati analize i interpretacije podataka iznjedrili su ukupno četiri tematske cjeline koje daju odgovore na postavljeni cilj istraživanja te istraživačka pitanja: *Odrastanje u progonstvu, Odnosi u obitelji, Odnosi u vršnjacima* te *Iskustvo sekundarne traumatizacije*.

²⁷ G. MILAS, *Istraživačke metode u psihologiji i drugim društvenim znanostima*, Zagreb, 2005.

²⁸ V. BRAUN, V. CLARKE, Using thematic analysis in psychology, u: *Qualitative Research in Psychology* 3(2006.)2, 77–101.

4.1. ODRASTANJE U PROGONSTVU

Tablica 1: Iskustvo odrastanja djece hrvatskih branitelja s područja Vukovarsko-srijemske županije u progonstvu

TEMA: ODRASTANJE U PROGONSTVU	
KATEGORIJE	KODOVI
Uvjeti stanovanja u progonstvu	<ul style="list-style-type: none"> ■ Odlazak u progonstvo ■ Boravak u individualnom smještaju ■ Boravak u organiziranom kolektivnom smještaju ■ Loša financijska situacija ■ Život u skućenom prostoru ■ Neizvjesnost, iščekivanje povratka kući
Prihvaćenost od lokalnoga stanovništva	<ul style="list-style-type: none"> ■ Nerazumijevanje lokalnoga stanovništva o proživljenom u ratu i situaciji u kojoj se nalaze ■ Distanciranost i izoliranost ■ Različito prihvaćanje prognanih obitelji u organiziranom ili individualnom smještaju
Odsutnost oca	<ul style="list-style-type: none"> ■ Odrastanje samo uz majku ■ Iščekivanje povratka oca s ratišta ■ Nemogućnost odrastanja uz oca ■ Neizvjesnost o očevoj situaciji
Gubitak i/ili bolest članova obitelji	<ul style="list-style-type: none"> ■ Pogibija člana obitelji u ratu ■ Bolest i/ili smrt oca od posljedica proživljenoga u ratu i/ili alkoholizma ■ Samoubojstvo oca ■ Samoubojstvo majke ■ Bolest i/ili smrt ostalih članova obitelji od posljedica proživljenoga u ratu

Traumatično iskustvo odlaska u progonstvo djece s područja Vukovarsko-srijemske županije bio je tek početak odrastanja u bitno drukčijim okolnostima u odnosu na djecu iz ratom nezahvaćenih područja. To iskustvo doživjeli su gotovo svi sudionici ovoga istraživanja, odnosno tek troje ih nije boravilo u progonstvu, riječ je o sudionicima mlađe životne dobi, rođenim nakon izravnih ratnih događanja u Nuštru, Privlaci i Štitaru, odnosno osobama čije su obitelji ostale živjeti u ratom ugro-

ženim područjima. Ukupno četvero sudionika boravilo je u progonstvu tek kraće vrijeme (do tri mjeseca), također je riječ o djeci iz spomenutih naselja. Među preostalih 23 sudionika koji su iskusili višegodišnji boravak u progonstvu 13 ih je boravilo u organiziranom kolektivnom smještaju odnosno 10 u individualnom smještaju. Također 23 sudionika iskusila su boravak u progonstvu na teritoriju Hrvatske, dok ih je četvero boravilo u inozemstvu (Njemačka i Austrija).

Već i sam odlazak u progonstvo za većinu je sudionika iz starije dobne skupine bio izrazito traumatično iskustvo tijekom kojega su se nerijetko susretali s teškim uvjetima, poput »izloženosti bombardiranju i općem razaranju, depriviranosti hrane, nasilnoj smrti roditelja ili bliskih osoba te odvajanju od jednog ili oba roditelja«:²⁹

»I onda krenulo je opet nekakvo bombardiranje, šta ja znam, oni su došli tamo od, uglavnom s drugog kraja sela i to se znalo da je vojska već tamo, da se oni porede, šta ja znam, da mi moramo bježat. I mi smo onda preko šume bježali, a dok smo išli tom cestom kao opet prema toj Cerni, prolazili smo kraj bakine kuće. Išli smo mama, baka i ja. I onda sam ja, kao, a di su ujak i tata, kao zašto oni ne idu s nama. I onda je bilo, kao oni ne mogu, oni će doć kasnije. A ono bile su rolete već spuštene, sve je bilo nekako zabarikadirano. Meni je to baš bilo nekako ostalo prestrašno, ko da mi sad ostavljamo tatu, da zašto on sad mora ostat, da zašto on sad ne ide s nama.« (S28)

Osim s višestrukom ugroženosti zbog proživljenoga u Domovinskom ratu, tijekom boravka u progonstvu djeca hrvatskih branitelja suočila su se s mnogobrojnim promjenama, poput promjene u uvjetima stanovanja, organizaciji svakodnevnoga života i korištenju slobodnim vremenom, interakcijama s članovima obitelji i okolinom, obrazovnim mogućnostima i odnosu s vršnjacima.³⁰ Ono što su rezultati ovoga istraživanja pokazali jest da djeca hrvatskih branitelja s područja Vukovarsko-srijemske županije uz boravak u progonstvu kao negativna iskustva vežu uvjete stanovanja, odnos lokalnoga stanovništva prema prognanicima, odvojenost od oca, gubitak i/ili bolest člana obitelji te neizvjesnost i iščekivanje povratka kući.

Dosadašnja malobrojna istraživanja o uvjetima odrastanja djece u progonstvu progovaraju o većem iskazivanju nezadovoljstva djece uvjetima stanovanja u odnosu na odrasle,³¹ o čemu je progovorila i većina sudionika ovoga istraživanja,

²⁹ G. LUGOMER-ARMANO, Reperkusije rata u Hrvatskoj po njeno stanovništvo s posebnim osvrtom na ugroženost djece, 12.

³⁰ Usp. isto; usp. M. AJDUKOVIĆ, Djeca u ratu u Hrvatskoj.

³¹ Usp. K. BRČIĆ, T. DUMANČIĆ, Smještaj i prilagodba izbjegle i prognane djece u Zagrebu.

navodeći prije svega život u skućenom prostoru, nedostatak privatnosti, učestalu izloženost buci i/ili svađama susjeda te učestalije promjene mjesta stanovanja:

»Mislim, meni je posebno teško bilo što smo mi svi živjeli u jednoj kući s ujakom i njegovom obitelji. Nas šestero i njih je bilo petero djece. Oni su živjeli dolje, mi gore. Znači, mama i tata su spavali u kuhinji, a nas šestero djece spavalo je u jednoj sobi. I to nije bila, mislim, kao djetetu se meni ta soba činila velika, ali bila sam kasnije jednom u toj kući i to je bilo malo. Znači to mi je bilo onako strašno. I kad pomislim na to. I dosta dugo smo tako živjeli.« (S14)

Iskustvo odrastanja u neadekvatnim uvjetima doživjela su u jednakoj mjeri i djeca hrvatskih branitelja koja su živjela u organiziranom kolektivnom smještaju, kao i ona koja su boravila u individualnom smještaju:

»Joj, to je bilo grozno. Sad pazite, nije isto odrasta neko u stanu ili kući, tamo sa svojim roditeljima, fino sve, a ja u hotelu gdje stalno netko galami, udara, lupa, trese, gdje ne znam, svašta je tu bilo, i ubojstava i samoubojstava i bacanja s katova.« (S5)

Sudionici su također navodili i negativna iskustva vezana za neprestano iščekivanje povratka i zabrinutost zbog onoga što povratak donosi, prije svega zabrinutost zbog nedostatka osnovnih potrepština za život te loših uvjeta života u mjestima povratka:

»Možda što smo, ne znam, stalno u progonstvu iščekivali, e sad ćemo se vratit, pa prođe godina, pa sad ćemo se vratit, pa prođe godina. Možda to, kako bih rekla, odvojenost od doma, sve smo izgubili i nije to lagano, i eto, jedino to. Pa da, ono kad došo si, ne znaš gdje si, nigdje, onako ničeg nemaš, sve si izgubio i sad razmišljaš kako je, kad ćeš se vratit, kako sve treba ispočetka i tako to.« (S29)

Kao najnegativnije iskustvo tijekom višegodišnjega boravka u progonstvu izdvaja se odsutnost oca zbog boravka na ratištu, gdje je ukupno 21 sudionik istraživanja iskusio višegodišnje odrastanje samo uz majku:

»Mislim najnegativnije iskustvo je pogibija ujaka i nedostatak te muške figure u tih prvih šest-sedam godina.« (S25)

Teška iskustva koja su doživjeli tijekom boravka u progonstvu odnosila su se i na gubitak i/ili bolest članova obitelji koji su se dogodili za vrijeme, ali i nakon Domo-vinskoga rata:

»(...) bilo je teško kad je tata prvi put završio u bolnici. U principu kad mu je dijagnosticiran PTSP. Prije toga tata 6 mjeseci uopće nije pričao. Mi smo mislili da nas zafrkava, nismo znali šta je uopće uzrok tome.« (S13)

Također su dva sudionika navela smrt očeva zbog posljedica alkoholizma, jedan je naveo samoubojstvo oca te jedan samoubojstvo majke zbog psihičkih problema kao posljedice narušenih obiteljskih odnosa, dok je 13 sudionika navelo da je doživjelo traumatično iskustvo stradavanja ostalih članova obitelji:

»Pa je, znate, to je jako bio kratak period kada su oboje, znači teta kad je poginula i kad je tatin brat nestao, to je bilo u razmaku manje od godinu dana. Naravno da su me obilježili ti krikovi, to plakanje, to je bilo nešto prestrašno, jer smo mi bili u tom, to je bio hotel s nekakvim apartmanima i to su te zgrade nekako poslagane ukrug, i u tom krugu je bio kao neki centar, recimo, tih apartmana. I to je toliko odzvanjalo... Evo sad se naježim kad se sjetim. Ti krikovi, prvi puta, kad je stric nestao, pa nisu mogli doć do njega, i to plakanje i jaukanje i od baka i od mame i tate.« (S12)

Uz navedeno, većina je sudionika navela kako je u prvim poslijeratnim godinama financijska situacija u njihovoj obitelji bila izrazito nepovoljna što je u značajnoj mjeri utjecalo na kvalitetu življenja i mogućnosti koje su imali. Upravo zbog socioekonomskih, ali i kulturnih razlika, što su potvrdila i prijašnja istraživanja, više se sudionika suočilo i s lošim iskustvima u odnosu lokalnoga stanovništva prema prognanicima:

»Nas tamo u Malinskoj, to mi je od ružnijih iskustava, gledali su malo ti domaći u hotelu kao da smo mi došli tamo pa im uništili njihov turizam. Došli smo mi sad tamo, nemamo di živit kod kuće, pa smo sad uletili i napravili im cirkus. Bili su onako živčani malo više, nisu nas baš.« (S9)

Uz navedene čimbenike utjecaja na odnos lokalnoga stanovništva prema prognanicima dodatno se uočilo i povoljnije prihvaćanje prognanih obitelji u individualnom smještaju u odnosu na one smještene u organiziranom kolektivnom smještaju, odnosno (ne)mogućnost poistovjećivanja dijela lokalnoga stanovništva sa situacijom u kojoj se nalazilo prognano stanovništvo s obzirom na vlastito ratno iskustvo.

4.2. ODNOSI U OBITELJI

Unatoč spomenutim nepovoljnim okolinskim čimbenicima odrastanja u progonstvu koji su utjecali na psihosocijalni razvoj djece hrvatskih branitelja, gotovo svi sudionici pozitivno vrjednuju vlastito iskustvo odrastanja, kao i odnose u svojoj primarnoj obitelji.

Tablica 2: Iskustvo odnosa u obitelji djece hrvatskih branitelja s područja Vukovarsko-srijemske županije

TEMA: ODNOSI U OBITELJI	
KATEGORIJE	KODOVI
Odnos s ocem	<ul style="list-style-type: none"> ■ Povezanost/bliskost s ocem ■ Ponos na oca ■ Razgovor o ratnim iskustvima ■ Očev alkoholizam
Odnos s majkom	<ul style="list-style-type: none"> ■ Povezanost/bliskost s majkom ■ Podrška tijekom očeva boravka na ratištu i nakon povratka s ratišta
Zajedničko funkcioniranje obitelji	<ul style="list-style-type: none"> ■ Međusobna komunikacija ukućana ■ Međusobno povjerenje ukućana ■ Podrška u ostvarenju životnih ciljeva ■ Odnos roditelja

Samo pet sudionika drži da su im obiteljski odnosi trajno narušeni, a razlog vide u očevu povlačenju (donekle i majčinu) i nesnalaženju u vlastitom suočavanju s posljedicama doživljenoga u Domovinskom ratu:

»Mogu kazat još nešto važno. Sad on je to taki, malo tako zna se zavuć u sebe i to onda ne možeš. Jasno, nazovem ga, 'ajde, idemo na ručak, pa ne može, ima problema pa ne spava po četiri dana, pa misli da će poluditi i to, a to je sve vezano za rat, za ovo, za ono, tako da, eto, proživljavam ja još uvijek taj rat s njim. Tako da nije, kol'ko je lako, ono mislim lako, bit nekome dijete, tako je i njemu, nemam pojma.« (S5)

Ipak, gotovo su svi sudionici izjavili da je dugotrajna očeva odsutnost zbog boravka na ratištu rezultirala manjom bliskosti s ocem nego s majkom, a zato navode i kako je majka imala veću ulogu u njihovu odgoju:

»Ali je, nije mogla izać baš s nama nakraj, ali mislim, razumijem ju, jelda, puno ju je toga stiskalo. Nema tate, jelda, ne zna kako će to sve proć, di je, šta je, 'vamo mi, škola, tamo-'vamo, jelda, smještaj kakav je i tako. Ali super je ona to odrađivala i podnosila. I isto danas, danas vidim kol'ko joj nije bilo lako, a onda mi je bilo samo što nas gnjavi. A sad kak' sam i ja roditelj i tako, kad mi je ispričala neke stvari, kol'ko je, zapravo, bilo teško, super je to odradila.« (S19)

Unatoč tomu, svi su sudionici izjavili da su iznimno ponosni na činjenicu da su im očevi branitelji:

»Osjećaj ponosa, to je prvo. Osjećaj zahvalnosti, to je drugo. Zato što koliko god da se tu pojavljuju nekakvi osjećaji tuge i nekakvog, kako bih to nazvala, žalosti što je to prošao sve što je, toliko u drugu ruku sam zahvalna jer zbog toga svega smo mi danas tu gdje jesmo i živimo danas životom kakvim živimo. Tako da prvenstveno su tu ponos i zahvalnost jer mislim da je učinio veliku žrtvu i to je nešto što nema cijene.« (S9)

Ono što se dodatno može uočiti jest da, unatoč činjenici da je ukupno 10 sudionika izjavilo da im očevi imaju dijagnosticiran PTSP, četiri sudionika smatraju da im očevi imaju simptome PTSP-a, ali se nikada nisu odlučili zatražiti liječničku pomoć, šest ih se suočava/lo s alkoholizmom, odnosno zdravstvenim poteškoćama kao posljedicom dugotrajnoga boravka na ratištu, ipak je većina sudionika, njih 25, izjavila da im nisu značajnije poremećeni obiteljski odnosi te da su im očevi bili velika podrška tijekom odrastanja. Tek se kod pet sudionika može uočiti da su im se roditelji suočavali s bračnim poteškoćama zbog očevih ratnih iskustava, što je posljedično nepovoljno utjecalo na obiteljske odnose, prije svega izostanak komunikacije i podrške tijekom odrastanja.

Ono s čime se kod najvećega broja sudionika može povezati vlastito izrazito pozitivno vrjednovanje odnosa u obitelji i odrastanja u svojoj primarnoj obitelji jest izostanak očeva razgovaranja s članovima obitelji o proživljenim ratnim traumama:

»Ne, tata nije volio. Volila bih ja znati njegove priče. Pričao je on kad su se onako zafrkavali međusobno oni vojnici, ali ovako neka iskustva šta je on doživio i šta je proživio, nikad. Nije volio pričat o tome i nismo nikad.« (S1)

Gotovo svi sudionici (27) izjavili su da znaju tek osnovne informacije o očevim ratnim iskustvima, koje su čuli neizravno, prisluškujući razgovor oca i njegovih ratnih suboraca:

»Ma prije, znate kako je to bilo, dođu na kavu pa šapću. A ja kao nešt' radim. To mi je najdraže bilo čut o čem se šapće. I čuo sam, gori kuća, gori ovo, pa ovo, pa to minsko polje se spomene. To mi je bilo fascinantno, šta je to minsko polje. A tu su stalno pričali da ih je tu izginulo na minskom polju.« (S9)

Premda se primjećuje da je takva odluka kod većine očeva dovela do povlačenja od ostalih članova obitelji i slabije bliskosti s ukućanima, isto tako takva je odluka rezultirala i time da gotovo svi sudionici, djeca hrvatskih branitelja s područja koje je bilo najviše zahvaćeno ratnim stradanjima, pozitivno vrjednuju vlastito iskustvo odrastanja. S obzirom na to da su dosadašnja istraživanja potvrdila da »funkcioniranje obitelji, ali i otvoreno izražavanje roditeljevih traumatičnih iskustava može

znatno utjecati na reakciju djeteta na traumatični događaj/razdoblje«,³² može se za zaključiti kako je upravo zbog takve očeve zaštite i nastojanja umanjivanja negativnih posljedica proživljenoga na ratištu na vlastitu djecu većina sudionika ovoga istraživanja svoje djetinjstvo opisala kao »lijepo djetinjstvo«, a iz vremena progonstva i odrastanja u progonstvu većina se prisjeća ponajviše učestalih obiteljskih druženja:

»Pa, oni su dosta učinili da nam bude lijepo. Kažem, mi smo, ja se baš sjećam tih nekih odlazaka na taj 1. maj u neku šumu, onda svi se skupimo, nas bude dvadeset, to svi smo neki rod. Baš je bilo onako lijepo odrastanje i družili smo se, igrali smo se. Znači, ja mislim, samo se sjećam igre u tom odrastanju.« (S3)

4.3. ODNOSI S VRŠNJACIMA

Tablica 3: Iskustvo odnosa s vršnjacima djece hrvatskih branitelja s područja Vukovarsko-srijemske županije

TEMA: ODNOSI S VRŠNJACIMA	
KATEGORIJE	KODOVI
Školovanje u ratom nezahvaćenim područjima	<ul style="list-style-type: none"> ■ Obrazovanje u odvojenim razrednim odjeljenjima ■ Prihvaćenost od lokalnih vršnjaka ■ Druženje s lokalnim vršnjacima izvan škole
Školovanje u ratom zahvaćenim područjima	<ul style="list-style-type: none"> ■ Obrazovanje u odvojenim razrednim odjeljenjima ■ Odnos s vršnjacima srpske nacionalnosti

Iako rezultati istraživanja pokazuju da su očevi hrvatski branitelji nastojali zaštititi vlastitu djecu izbjegavajući verbalnu komunikaciju o doživljenom u Domovinskom ratu, važan čimbenik vrjednovanja njihova iskustva odrastanja jesu i odnosi s vršnjacima, prije svega u okviru obrazovnoga sustava. Integracija djece hrvatskih branitelja u mjestu progonstva, kao i ostale prognane djece, koja se odvijala primarno pomoću obrazovnoga sustava,³³ protjecala je u skladu s izvanrednim, ratom prozrokovanim okolnostima i iznimnim naporima da im se omogući uključivanje u redoviti obrazovni sustav u što kraćem roku.³⁴ Uz brojne poteškoće koje su taj proces pratile, a tiču se djece koja su se suočavala s boravkom u neadekvatnim uvjetima

³² Z. RABOTEG-ŠARIĆ, Reakcije djece na izrazito traumatična iskustva – posttraumatski stresni poremećaj, u: M. ŽUŽUL, ISTA (ur.), *Ratni stres u djece – suzbijanje, posljedice i liječenje*, 37–49., ovdje 47.

³³ Usp. M. ŽUŽUL, Z. RABOTEG-ŠARIĆ (ur.), *Ratni stres u djece – suzbijanje, posljedice i liječenje*.

³⁴ Usp. M. AJDUKOVIĆ, *Djeca u ratu u Hrvatskoj*.

za učenje i uvjerenjem u brzi povratak, dio se sudionika suočio i s neuspješnom prilagodbom novoj školskoj okolini, prije svega zbog loših iskustava s neprihvatanjem koje je dolazilo od domicilnih vršnjaka. Takva su iskustva prije svega doživjeli sudionici koji su se školovali u mjestima u kojima su postojali organizirani kolektivni smještajni centri za veći broj prognanih obitelji, zbog čega su imali odvojeno obrazovanje od lokalne djece. Za razliku od djece koja su stanovala u individualnom smještaju, koja imaju pozitivnija iskustva integracije u lokalnu sredinu i odnosa s lokalnim vršnjacima, takav način organizacije školovanja prognane djece negativno je utjecao na njihovu prihvaćenost od lokalnih vršnjaka i rezultirao time da su se djeca prognanici u kolektivnim smještajima uglavnom družila samo međusobno:

»Kao djeca smo se svadali. Djeca od osam, devet, deset godina. Oni su vikali: 'Vi ste izbjeglice', mi smo vikali: 'Ne, mi smo prognanici.' Pa smo im objašnjavali da smo mi prognanici, a ne izbjeglice i da nismo mi sami pobjegli. Mi smo stalno njima pokušavali objasniti tu razliku između prognanika i izbjeglice. Naravno, oni su se nosili bolje nego mi jer je ta situacija bila takva kakva je bila pa se ti osjećaš onak', ne znam, ružno, ali, kažem, kad je to krenulo neki sedmi, osmi razred. Mi smo onako imali kako su sad Hrvati i Srbi razdvojeni, tako smo i mi. Mi smo imali svoju smjenu, oni su imali svoju, a tek su nas kasnije pomiješali. I tek onda kad su nas pomiješali malo je to bilo drugačije. Možda smo i mi i oni bili malo stariji, pa je to bilo drugačije. A onda smo došli u srednju školu, onda su nas izmiješali i išli smo u Rijeku. Oni nisu bili toľko, oni su nas prihvaćali normalno. Ne kao da sam ja sad došla iz Njivica kao prognanik, nego da sam iz Njivica. Došla sam, nije njima bilo bitno jesam ja bodul ili prognanik.« (S1)

Također osam sudionika iskusilo je i poteškoće s integracijom u lokalnu sredinu zbog učestalijega mijenjanja sredina u kojima su boravili do povratka, što im je u značajnoj mjeri otežavalo stjecanje novih prijateljstava, odnosno 13 je sudionika iz mlađe dobne skupine, koji su dio školovanja proveli u Vukovaru, upozorilo i na poteškoće u odnosu s vršnjacima koje su se pojavile po povratku, prije svega na poteškoće u odnosu s vršnjacima srpske nacionalnosti:

»Pa, iskreno, meni je bilo čak dosta teško. 'Ajde kad iz Zadra u Novu Gradišku kad sam došla, kad sam još bila mala, ali kad sam došla iz Nove Gradiške 'vamo bilo mi je onako sve čudno. Ostavila sam tamo cijelo društvo iz škole i sve, došla sam 'vamo, doslovno nikoga nisam znala, znala sam par osoba. I onda onako sve to ponovo gradit, i prijateljstvo, i upoznavanje s ljudima, nova škola, novi učitelji, sve novo.« (S15)

4.4. ISKUSTVO SEKUNDARNE TRAUMATIZACIJE

Prije prikaza posljednjega dijela rezultata važno je navesti kako se u ovom istraživanju sekundarnu traumatizaciju proučavalo u širem smislu, odnosno kao bilo koji

prijenos distresa s nekoga tko je doživio traumu na one u njegovoj blizini, što može uključivati širok spektar manifestacija distresa.³⁵ Na taj način nastojalo se utvrditi imaju li sudionici doživljena teška i izazovna iskustva odrastanja moguće vezana uz očevo ratno iskustvo.

Tablica 4: Iskustvo sekundarne traumatizacije djece hrvatskih branitelja s područja Vukovarsko-srijemske županije

TEMA: ISKUSTVO SEKUNDARNE TRAUMATIZACIJE	
KATEGORIJE	KODOVI
Psihofizičko zdravlje oca	<ul style="list-style-type: none"> ■ Dijagnosticiran PTSP ■ Promjene raspoloženja ■ Alkoholizam ■ Poteškoće sa spavanjem i noćne more ■ Pretjerana emocionalnost ■ Invaliditet ■ Oboljenja različitih organa i karcinomi
Psihofizičko zdravlje djece	<ul style="list-style-type: none"> ■ Noćne more ■ Mokrenje u krevet ■ Strah od mraka i odvajanja ■ Učestale promjene raspoloženja
Strategije suočavanja	<ul style="list-style-type: none"> ■ Važnost podrške i zajedništva roditelja i obitelji ■ Podrška društva i vršnjaka ■ Odvrćanje misli drugim obvezama, ignoriranje problema, zatvaranje u sebe i/ili odlazak od kuće u stresnim situacijama

Kako bi se odgovorilo na pitanje jesu li sudionici ovoga istraživanja doživljavali ili doživljavaju još uvijek simptome kao što su noćne more, misli i prisjećanja vezana za očevo traumatsko ratno iskustvo, bilo je važno postaviti im pitanje o fizičkim i psihičkim posljedicama rata na zdravlje njihova oca branitelja. Kako je već pret-

³⁵ Detaljnije vidjeti u: R. DEKEL, Z. SOLOMON, Secondary Traumatization Among Wives of War Veterans with PTSD, u: C. R. FIGLEY, W. P. NASH (ur.), *Combat Stress Injury: Theory, Research, and Management*, New York, 2006., 137–157.; T. GALOVSKI, J. A. LYONS, Psychological sequelae of combat violence: a review of the impact of PTSD on the veteran's family and possible interventions, u: *Aggression and Violent Behavior* 9(2004.), 477–501.

hodno spomenuto, većina sudionika (26) navela je kako je Domovinski rat ostavio određene fizičke i psihičke posljedice na zdravlje njihova oca, od čega je trećini dijagnosticiran PTSP, odnosno četvorica pokazuju simptome, ali odbijaju zatražiti liječničku pomoć. Od pojedinačnih očevih psihičkih posljedica sudionici su navodili nagle promjene raspoloženja, naglu narav, disociranost, probleme s alkoholom, nemogućnost spavanja, noćne more, pretjeranu emocionalnost, »slabe živce« itd. Također su navodili i fizičke posljedice, poput invaliditeta, problema sa sluhom, kretanjem, unutarnjim organima, karcinomom, tlakom itd., koje su dovele i do smrti očeva pojedinih sudionika.

Premda su rezultati istraživanja pokazali da su se očevi većine sudionika suočavali s posljedicama proživljenoga u ratu povlačeći se, ne opterećujući ih ratnih strahotama, što se očituje i u tome da su gotovi svi sudionici izjavili da nikada s ocem nisu razgovarali o njegovim ratnim iskustvima, zabilježeni su i slučajevi kada je očeva psihofizička nestabilnost ostavila određene posljedice na njih:

»Nije se on iskaljavao na nama, bilo je situacija gdje je bilo baš onako, di sam ja proživjela stres na neke njegove reakcije, znači to vjerojatno će mi uvijek ostati. Ono, ne znam sad, mogu vam reć, nije mi problem. U jednom trenutku kad smo mu svi digli tlak, čovjek je ošo po pušku. Znači on je otišao po pušku. Ja nisam znala šta će on napraviti u tom trenutku, on nije ništa napravio u tom trenutku i ne može, on nije takav. Ali 'ko to može znati u toj sekundi. Znači tad sam proživjela tako veliki stres koji nikad neću zaboravit. Poslije toga više nikad se to nije dogodilo, ali vjerojatno se i on resetirao u tom trenutku, tak' da... Ima PTSP, da, ali ono, ništa to nije sad šta je to moglo biti.« (S11)

U dosadašnjim istraživanjima navodi se kako su najčešće dječje reakcije na proživljeni roditeljski stres gubitak apetita, poteškoće u spavanju, smanjen interes za školu, problemi s koncentracijom i pamćenjem, razdražljivost, strahovi itd.³⁶ Iako su sudionici u ovom istraživanju većinom navodili da nisu osobno u djetinjstvu i nakon njega doživljavali nikakve psihičke i fizičke simptome, ipak je 11 sudionika navelo kako se tijekom odrastanja suočavalo s nekim poteškoćama koje mogu biti prepoznate kao znakovi sekundarnoga traumatskoga stresa, ali i izravne posljedice njihova svjedočenja ratnim iskustvima. Sudionici su navodili kako su tijekom djetinjstva, ali i kasnije, često i ponavljano imali noćne more vezane za Domovinski rat i život u progonstvu, mokrili su u krevet, osjećali strah (od mraka i odvajanja) te neugodne emocije vezane za prisjećanje događaja koji su proživjeli:

³⁶ Usp. M. MAVAR, PTSP i način suočavanja sa stresom u ratu traumatizirane djece; M. ŽUŽUL, Z. RABOTEG-ŠARIĆ (ur.), *Ratni stres u djece – suzbijanje, posljedice i liječenje*.

»Pa ne znam, mama mi je pričala da sam imala problema, da sam noću mokрила u krevet, to kao mala, kad smo bili to u izbjeglištvu u Zagrebu, eto, to znam da mi je mama govorila.« (S10)

Sudionici su također navodili česte promjene raspoloženja, kao i »slabe živce« u nekim situacijama koje povezuju s ratnim događanjima:

»I onda kad sam postala mama, e onda, ja danas ne smijem ni sad kad bude 18. 11., ja ne smijem gledat to uopće, znači često sam sanjala poslije toga. Valjda kako čovjek postaje svjesniji i da je to moguće opet, ono, onda bude, ne mogu, ne volim gledat, slušat. Da, veći strah.« (S14)

Kada je u pitanju doživljavanje sekundarne traumatizacije djece hrvatskih branitelja, važnom temom pokazale su se i strategije suočavanja sa stresnim događajima, koje u sebi podrazumijevaju različite oblike aktivnosti, ponašanja i razmišljanja kojima dijete pokušava umanjiti nelagodu, strah ili napetost što ih osjeća u nekoj stresnoj situaciji.³⁷ Odabir oblika suočavanja važan je preduvjet pozitivnoga rasta i razvoja, no isto tako može biti značajan čimbenik pri razvoju psiholoških i somatskih (fizičkih) problema.³⁸

Sudionici koji su progovorili o doživljaju teških iskustava i načinu suočavanja s takvim situacijama prepoznali su i identificirali tri načina suočavanja s teškim i stresnim situacijama s kojima su se susretali tijekom odrastanja, gdje je kao o najučestalijem načinu (8 sudionika) riječ o važnosti podrške i zajedništva roditelja i obitelji za uspješno suočavanje s poteškoćama koje su prolazili, što su potvrdila i prethodna istraživanja:³⁹

»Šta god mi je bilo, uvijek sam mog'o se mami i tati obratit, uvijek sam znao da šta god se dogodilo, najgore stvari, riješit će se sve, samo treba reći. Nekako sam uvijek znao da će se riješit, ništa ne postoji, da nema nerješivog problema, ako ne mogu sam, da se njima obratim pa će pomoći. Tako da uvijek sam imo tu neku podršku, tako da uvijek, ako ne vidim izlaz, oni će nać.« (S20)

Kao drugi način suočavanja s teškim i stresnim situacijama pokazala se bitnom i podrška društva i vršnjaka. Taj način suočavanja prakticiralo je ukupno četiri sudionika:

»Da, u biti druženje, ono da nisi sam, da imaš nekog 'ko će ti reć ono, ma bit će sve dobro, proći će. U smislu neke podrške ili razumijevanja u tom trenutku, mislim da to najviše.« (S26)

³⁷ Usp. M. MAVAR, PTSP i način suočavanja sa stresom u ratu traumatizirane djece.

³⁸ Usp. isto.

³⁹ Usp. isto.

Na koncu, posljednji način suočavanja s poteškoćama na koje su nailazili, a koje su bile prouzrokovane očevim i vlastitim ratnim iskustvima, odnosio se na odvrćanje misli drugim obvezama, posvećivanje školi i školskim obvezama, ignoriranje problema, kao i zatvaranje u sebe i odlazak od kuće u stresnim situacijama. Takav način suočavanja uočen je kod ukupno četiri sudionika:

»Pa ja mislim da sam se ja najviše usmjerila na školu. Evo, tu sam ja pronašla sebe, i tu sam bila uspješna i držala sam se toga.« (S12)

Rasprava

Ovim istraživanjem nastojalo se ispitati iskustva odrastanja djece hrvatskih branitelja s područja Vukovarsko-srijemske županije s obzirom na četiri važna segmenta – boravak u progonstvu, odnose unutar obitelji, odnose s vršnjacima, kao i doživljaj simptoma sekundarne traumatizacije, na što su najučestalije upozoravala i dosadašnja istraživanja. Provedena je kvalitativna metoda induktivne tematske analize kojom je generirano ukupno četiri tematske cjeline (*Odrastanje u progonstvu, Odnosi u obitelji, Odnosi s vršnjacima i Iskustvo sekundarne traumatizacije*) s pripadajućih 12 kategorija.

Prvo istraživačko pitanje bilo je ispitati iskustva odrastanja djece hrvatskih branitelja iz vremena boravka u progonstvu, pri čemu su rezultati ovoga istraživanja u skladu s nalazima dosadašnjih istraživanja. Utvrđeno je da su svi sudionici istraživanja (30) doživjeli iskustvo kraće ili dulje izloženosti ratnim zbivanjima, nakon kojih je ili tijekom kojih je 27 sudionika bilo prisiljeno napustiti svoje domove, a među kojima su 23 sudionika doživjela iskustvo višegodišnjega boravka u progonstvu.

Rezultatima ovoga istraživanja potvrđeni su zaključci prethodno spomenutih dosadašnjih istraživanja provedenih nad prognanom djecom, neovisno o tome jesu li im očevi hrvatski branitelji ili nisu, a koja upozoravaju da na dječji doživljaj ratnoga iskustva utječu prije svega težina traumatskih ratnih iskustava, njih samih, ali i roditelja, funkcioniranje obitelji nakon ratnih događanja te odnos sredine, u kojoj obitavaju nakon ratnih događanja, prema djeci.⁴⁰ Prikupljenim podacima utvrđeno je da su na iskustvo odrastanja u progonstvu nepovoljno utjecali uvjeti stanovanja, negativan odnos lokalnoga stanovništva u mjestu boravka u progonstvu, koje je doživio veći dio sudionika koji su boravili u organiziranom kolektivnom smještaju, a koji se nepovoljno odrazio i na odnose s vršnjacima tijekom osnovnoškolskoga obrazovanja. Također su rezultati pokazali i da je ukupno 17 sudionika doživjelo traumatično iskustvo gubitka i/ili bolesti člana obitelji tijekom ili nakon Domo-

⁴⁰ Usp. M. AJDUKOVIĆ, Djeca u ratu u Hrvatskoj; usp. K. BRČIĆ, T. DUMANČIĆ, Smještaj i prilagodba izbjegle i prognane djece u Zagrebu.

vinskoga rata, najčešće od posljedica alkoholizma te samoubojstva oca ili majke. Dodatno pokazuju da je na iskustvo odrastanja djece hrvatskih branitelja izrazito nepovoljno utjecala odsutnost oca zbog višegodišnjega boravka na ratištu, što se ujedno izdvaja i kao najnegativnije iskustvo tijekom njihova odrastanja.

Drugo istraživačko pitanje bilo je ispitati iskustva odrastanja djece hrvatskih branitelja s obzirom na odnose unutar obitelji. Dosadašnji nalazi upozoravaju da na funkcioniranje obitelji hrvatskih branitelja može nepovoljno utjecati dijagnoza PTSP-a koja rezultira njihovim otežanim uspostavljanjem intimnijih odnosa s ostalim članovima obitelji, manjom bliskosti i nižom razinom povezanosti, otežanom komunikacijom, kao i otežanom sposobnosti izražavanja emocija.⁴¹ Rezultatima ovoga istraživanja potvrđeno je da je na odnose u obiteljima hrvatskih branitelja s područja Vukovarsko-srijemske županije nepovoljno utjecala dijagnoza PTSP-a, koja je rezultirala manjom bliskošću i povezanošću s vlastitom djecom, dijelom i suprugama te otežanom međusobnom komunikacijom i izražavanjem emocija. Međutim 25 sudionika ovoga istraživanja pozitivno vrjednuje odrastanje u obiteljima hrvatskih branitelja te unatoč spomenutim povremenim poteškoćama u funkcioniranju izražavaju velik ponos na očev doprinos u obrani Hrvatske te navode kako su im očevi, unatoč nedostatku verbalne komunikacije i povremenom povlačenju, bili velika podrška tijekom odrastanja i ispunjavanja životnih ciljeva. Tek je pet sudionika upozorilo na poteškoće u funkcioniranju njihove primarne obitelji; uzroci su višeslojni. Kao ključni čimbenici koji su utjecali na njihovo odrastanje i kvalitetu odnosa u obitelji pokazali su se, uz dijagnozu PTSP-a, očev alkoholizam, očeva dugogodišnja odsutnost zbog boravka na ratištu te način suočavanja roditelja s proživljenim u Domovinskom ratu, odnosno uloga majke unutar obitelji.

Kao nastavak na drugo istraživačko pitanje, treće istraživačko pitanje bilo je ispitati kakva su iskustva odrastanja djece hrvatskih branitelja s obzirom na odnose s vršnjacima tijekom školovanja. Budući da je za vrijeme školovanja većina boravila u mjestu progonstva, mnoge poteškoće pratile su taj proces, a razlika se pokazala s obzirom na to jesu li boravili u organiziranom kolektivnom smještaju ili u individualnom smještaju. Boravak u kolektivnim smještajima često nije sadržavao adekvatne uvjete za učenje te se dio sudionika suočio i s neuspješnom prilagodbom novoj školskoj okolini zbog loših iskustava s neprihvaćanjem vršnjaka iz mjesta progonstva. Takav način smještaja imao je veći broj prognanih obitelji te jedan od razloga otežane prilagodbe i lošijih odnosa s lokalnim vršnjacima može biti odvo-

⁴¹ Usp. V. BORIČEVIĆ MARŠANIĆ, L. PARADŽIK, LJ. KARAPETRIĆ BOLFAN, I. ZEČEVIĆ, V. GRGIĆ, Sekundarna traumatizacija djece veterana oboljelih od posttraumatskog stresnog poremećaja.

jeno obrazovanje od lokalne djece.⁴² Za razliku od toga, djeca koja su stanovala u individualnom smještaju imala su pozitivniju integraciju u lokalnu sredinu i odnos s lokalnim vršnjacima. Rezultati ovoga istraživanja također pokazuju da su se poteškoće s integracijom u lokalnu sredinu dogodile i zbog učestaloga mijenjanja sredina, ali i nakon povratka u svoje domove.

Četvrto istraživačko pitanje, ujedno i najčešći predmet dosadašnjih istraživanja, bilo je ispitati u kojoj mjeri i na koji način djeca hrvatskih branitelja, s obzirom na vlastita ratna iskustva i iskustva svojih očeva, doživljavaju sekundarnu traumatizaciju. Imajući u vidu rezultate dosadašnjih istraživanja koji pokazuju da očeva ratna iskustva te dulja odvojenost od roditelja⁴³ mogu prouzrokovati određene psihofizičke posljedice na njihovu djecu, napomenut će se kako je rezultatima ovoga istraživanja utvrđena kod ukupno 11 sudionika prisutnost kratkotrajnih reakcija koje se mogu dovesti u svezu s posljedicama vlastitih proživljenih ratnih iskustava, posebice kod starijih sudionika, odnosno u svezu sa znakovima sekundarnoga traumatskoga stresa i reakcije na očeva proživljena ratna iskustva (učestalije mokrenje u krevet, različiti strahovi i zabrinutost). Uz navedeno, kao dugoročne znakove sekundarne traumatizacije također se uočava strah od mraka i odvajanja, neugodne emocije vezane za događaje koje su proživjeli, nagle promjene raspoloženja te pojava nekontroliranih emocija u situacijama koje povezuju s ratnim događanjima.

Na koncu, iako je nedostatak ovoga istraživanja nemogućnost generalizacije zaključaka na svu djecu hrvatskih branitelja, rezultati daju važan doprinos temi u smislu pružanja slojevitijega uvida u funkcioniranje braniteljskih obitelji i stavove njihove djece o odrastanju u braniteljskim obiteljima. Imajući na umu da je obitelj sustav te da iskustva pojedinih članova utječu na druge,⁴⁴ u ovom radu bilo je važno upravo upozoriti na obiteljske aspekte. Tako rezultati pokazuju da je veliku važnost za pozitivno iskustvo djece hrvatskih branitelja u njihovu odrastanju, odnosno funkcioniranju primarne obitelji imala majčina podrška očevu višegodišnjem sudjelovanju u Domovinskom ratu i brižan odnos prema vlastitoj djeci, dok se u poratnim godinama bitnom za funkcioniranje obitelji pokazala i zaposlenost oca nakon sudjelovanja u Domovinskom ratu.

S obzirom na dobivene rezultate, ali i rezultate prijašnjih istraživanja, potrebno je istaknuti važnost sustavnoga rada na pružanju podrške djeci branitelja, kao i va-

⁴² Usp. K. BRČIĆ, T. DUMANČIĆ, Smještaj i prilagodba izbjegle i prognane djece u Zagrebu.

⁴³ Usp. A. URLI, Reakcije djece na odvajanje, u: M. ŽUŽUL, Z. RABOTEG-ŠARIĆ (ur.), *Ratni stres u djece – suzbijanje, posljedice i liječenje*; G. KUTEROVAC JAGODIĆ, Dugoročne posljedice rata na mentalno zdravlje djece: Je li rat za djecu svjedoke rata u Hrvatskoj zaista završio?

⁴⁴ P. MINUCHIN, Families and individual development: Provocations from the field of family therapy, u: *Child development* 56(1985.)2, 289–302.

žnost daljnjih istraživanja s tom populacijom. Jedan od načina podrške svakako je i poslušati njihova iskustva, što je ovim istraživanjem i učinjeno, čime se stječe slojevitiji i dublji uvid u sve one poteškoće s kojima su se suočavali ili se još uvijek suočavaju. Iako nedostaje istraživanja u tom području i s tom populacijom posebno u razdoblju djetinjstva nakon izravnih ratnih zbivanja, istraživanja te generacije važno je provoditi i sada, u odrasloj dobi, kako bi se mogla pružiti potrebna podrška njima i članovima njihovih obitelji, osobito obiteljima u kojima se očevi hrvatski branitelji još uvijek teže nose s posljedicama proživljenoga u Domovinskom ratu, odbijaju liječničku pomoć ili se suočavaju s alkoholizmom.

Zaključak

Rezultatima ovoga kvalitativnoga istraživanja nastojali smo sveobuhvatnije utvrditi iskustva odrastanja djece hrvatskih branitelja s područja Vukovarsko-srijemske županije te pritom, uz ispitivanja posljedica očeva sudjelovanja u Domovinskom ratu na njihovo psihofizičko zdravlje, ponajprije doživljaj simptoma sekundarne traumatizacije, na što su najučestalije upozoravala i dosadašnja istraživanja, ispitati i njihova iskustva vezana uz višegodišnji boravak u progonstvu, odnose u obitelji te odnose s vršnjacima.

Na temelju analize podataka kvalitativnom metodom induktivne tematske analize generirano je ukupno četiri tematske cjeline (*Odrastanje u progonstvu*, *Odnosi u obitelji*, *Odnosi s vršnjacima* i *Iskustvo sekundarne traumatizacije*) s pripadajućih 12 kategorija.

Ovo istraživanje, uz pružanje sveobuhvatnijega uvida u njihova iskustva odrastanja, može pomoći u stvaranju mogućih intervencija za rad s djecom hrvatskih branitelja i njihovim obiteljima, ali i biti poticaj za buduća istraživanja s tom populacijom. Dodatno, provedba takvih interdisciplinarnih istraživanja o aktualnostima suvremenoga hrvatskoga društva omogućava nam, uz uvid u psihosocijalni razvoj osoba u kriznim (ratnim i poratnim) okolnostima, i širi sociološki uvid o utjecaju ratnoga i poratnoga stanja u nekom društvu na pojedine društvene skupine, osobito one koje su izložene izravnim ratnim događanjima te odnosu cjelokupnoga društva prema njima.

GROWING UP EXPERIENCES OF CHILDREN OF CROATIAN VETERANS IN THE WAR AND POST-WAR PERIOD – THE EXAMPLE OF THE VUKOVAR-SRIJEM COUNTY⁴⁵

Katarina PERIĆ PAVIŠIĆ* – Ivana BENDRA** – Dražen ŽIVIĆ***

Summary: *The period of the Homeland War has left many short-term and long-term consequences on Croatian society and individuals, especially on children as the most vulnerable group. Examining previous research has revealed a lack of those that provide a deeper insight into the growing up of the children of Croatian veterans through their personal experiences of growing up in exile, relationships within the family, and with peers. Therefore, this qualitative research examined the different experiences of growing up of the children of Croatian veterans from the Vukovar-Srijem County concerning their relations within their families and with their surroundings in the war and postwar period. Data were collected by conducting 30 semi-structured interviews and analyzed by thematic analysis. The results of the analysis and interpretation of the data showed a total of 4 thematic units with 12 corresponding categories. In addition to providing a more comprehensive insight into the experiences of growing up and the psychosocial development of children of Croatian veterans, the results of this research can help create possible interventions for working with children of Croatian veterans and their families. The conducted research also gives a broader sociological insight into the impact of a crisis (war and post-war) on specific social groups, especially those exposed to direct war events and the attitude of the entire society towards them.*

Keywords: *children of Croatian veterans; Vukovar-Srijem County; qualitative research; growing up experiences; psychosocial development; families of Croatian veterans.*

⁴⁵ Employees of the *Ivo Pilar* Institute of Social Sciences: Katarina Perić Pavišić, Ivana Bendra, and Dražen Živić wrote a scientific article »Growing up experiences of children of Croatian veterans in the war and post-war period – the example of Vukovar-Srijem County« for the scientific research »Families of veterans – analysis of demographic and psychosocial aspects« as part of the project »Analysis of social factors affecting the quality of life of the veteran population – guidelines for the future« (UP.04.2.1.06.0004) co-financed by the European Union from the European Social Fund at the invitation of the »Thematic network for the socio-economic development and the promotion of social dialogue in the context of improving the working conditions.«

* Katarina Perić Pavišić, Ph.D., Institute of Social Sciences *Ivo Pilar*, Marulićev trg 19, P. O. Box 277, 10 000 Zagreb, Croatia, katarina.peric@pilar.hr

** Ivana Bendra, Ph.D., Institute of Social Sciences *Ivo Pilar* – Regional Center Vukovar, J. J. Strossmayera 25., P. O. Box 58, 32 000 Vukovar, Croatia, ivana.bendra@pilar.hr

*** Dražen Živić, Ph.D., Institute of Social Sciences *Ivo Pilar*, Marulićev trg 19, P. O. Box 277, 10 000 Zagreb, Croatia, drazen.zivic@pilar.hr